

Úvahy nad zjednodušenými formami trestního řízení (diversion) de lege ferenda

Pavel ŠÁMAL

I. Úvod

Naše země se nachází v době zásadní reformy trestního práva hmotného i procesního. V období po listopadu 1989 bylo provedeno několik dílčích novelizací, které odstranily hlavní nedostatky naší trestněprávní úpravy, reagovaly na společensko ekonomické změny a položily základ pro přípravu celkové rekodifikace trestního práva hmotného i procesního.

Počátkem roku 1993 byly zahájeny intenzivní práce zejména na rekodifikaci trestního řádu. V průběhu rekodifikačních prací, po vypracování návrhu koncepce rekodifikace trestního řádu, bylo však na žádost vlády přistoupeno k další dílčí novelizaci trestního řádu a trestního zákona, neboť bylo třeba reagovat na zásadní změny v organizaci soudů a prokuratury, zejména zrušení vojenských soudů a vytvoření státního zastupitelství. V souvislosti s tím bylo přistoupeno v rámci přípravy novelizace rekodifikační komisí ministerstva spravedlnosti pro trestní právo k zapracování některých institutů, které byly připraveny v rámci rekodifikačních prací a zároveň byly kompatibilní se stávající právní úpravou, do trestním řádu.

Cílem podle důvodové zprávy k zákonu č. 292/1993 Sb., kterým se mění a doplňuje trestní řád a další zákony, bylo odstranit vytýkané nedostatky stávající právní úpravy a při respektování principu zákonnosti a zachování práv stran trestního řízení, vyplývajících i z mezinárodních dokumentů, dosáhnout výraznějšího zjednodušení, účelného odformalizování a zrychlení trestního řízení.

Proto bylo mimo jiné výrazně rozšířeno řízení před samosoudcem, opětovně byl zaveden trestní příkaz a zcela nové podmíněné zastavení trestního stíhání.

V souvislosti s rekodifikací trestního řádu i zmíněnou novelou trestního řádu byly široce diskutovány možnosti vyřízení věci mimo hlavní líčení. Přitom bylo vycházeno

z obecných úvah o účelu a významu trestního řízení.

II. Účel a význam trestního řízení

Základním účelem trestního řízení je v souladu se zákonem odhalit pachatele skutku, který naplňuje znaky trestného činu podle hmotného trestního práva, vyšetřit tento skutek a postavit pachatele před soud, který rozhodne o jeho vině či nevině; v případě, že ho shledá vinným, uloží mu trest nebo ochranné opatření (nebo obojí); případně upustí od potrestání, a zajistí výkon trestu i ochranného opatření. Ale jak společnost zajistí vyšetření a prokázání konkrétního případu (skutku) konkrétnímu pachateli a jeho potrestání? Při zabezpečování a provádění konkrétních úkonů tohoto procesního postupu vzniká mnoho potíží a překážek, a proto spravedlnost a svoboda nezávisí ani tolik na definici a vymezení pojmu zločinu, jako na povaze trestního procesu vytvořeného k tomu, aby postavil údajného pachatele před soud.

Ustanovení trestního práva hmotného, která slouží k ochraně a podpoře základních hodnot ve společnosti, působí a ovlivňují chování občanů ve společnosti, jenom když jsou používána. Proces reformy trestního práva proto v sobě obsahuje nejen zkoumání samotných norem, ale i působení a fungování těchto trestních norem hmotně právních i procesně právních ve společnosti. Praktické působení těchto norem trestního řízení spočívá v tom, že ovlivňují každodenní život občanů. Bez správných, spravedlivých a účinných norem trestního řízení by i nejlepší a nejdokonalejší normy trestního práva hmotného byly redukovány na pouhé „přeludy“.

Pojem „řízení“ je do značné míry neutrálním pojmem, který současně znamená jednoduše zvláštní průběh jednání, nebo v pojetí právního řízení způsob řízení ohledně jakékoliv žaloby. Právní řízení tak může být považováno za způsob vedení právního případu. Pro takové řízení, zvláště, když se jedná o trestní řízení, které významně zasahuje do práv a svobod občanů a vyznačuje se státním donucením musí být minimálně upravena řada procedurálních postupů, které jsou označeny jako zákonné, tj. zákonem dovolené prostředky, aby byla účinně vykonávána spravedlnost ve státě. Pojem „právního řízení“ se v demokratických státech vyvíjí takovým způsobem, který znamená více než jen prostý a řádný zákonný postup. Spravedlivé řízení či řádný zákonný proces zahrnuje procesní bezvadnost, která je nyní rozváděna se zřetelem k základní spravedlnosti. Tak se stává zásadním účelem i základní orientací trestního práva procesního v demokratické společnosti vytvoření spravedlivých a zároveň účinných metod vyřízení sporu, který má přijít před soud, přičemž spravedlivé vyřízení v tomto kontextu znamená spravedlivý výsledek, který byl dosažen spravedlivým způsobem a který je takto chápán všemi stranami ve sporu.

III.

Racionalizace systému trestní justice

Problém nárůstu zločinnosti, ke kterému došlo v posledních letech v České republice otevřeně volá po stanovení mimotrestních přístupů a alternativních postupů, ale i návrhů a technických inovací v prevenci a kontrole zločinnosti, ve světle rychlých technologických změn. Zvláštní pozornost by měla být věnována vzrůstajícím společenským nákladům samotného systému trestní justice a možnostem nahrazení současných postupů opatřeními více v zájmu stran, bezprostředně na konkrétní věci zainteresovaných.

Nicméně tyto postupy, návrhy a technické inovace, by měly být stanoveny s náležitým zřetelem k rovnováze mezi různými zájmy společenských skupin a oběti trestného činu na jedné straně a lidským právům a právním zárukám všech zainteresovaných stran na druhé straně. Racionalita v trestní justici nesmí být cílem sama o sobě, ale musí respektovat čtyři základní hodnoty: demokracii, rovnost, humanitu a zákonnost.

Použití odklonu (diversion), který je v tomto příspěvku používán v užším smyslu¹, nesmí vylučovat možnost docílení standardního trestního řízení.

Při vypracování různých forem odklonu a zjednodušených řízení bylo třeba respektovat i doporučení č. R (87) 18 Výboru ministrů členských zemí Rady Evropy ve věci zjednodušení trestního řízení přijaté dne 17. září 1987.

IV.

Alternativy k standardnímu trestnímu řízení

Diskuse v rekodifikační komisi o alternativách k standardnímu trestnímu soudnímu řízení byla zaměřena na nalezení takových alternativ, které by byly použitelné v našich podmínkách, a vymezení takových kritérií pro jejich používání, aby bylo zajištěno náležité zjištění skutkového stavu věci a pravdy v takovém řízení, byla respektována práva obviněného i poškozeného a zároveň bylo dosaženo požadované zrychlení a zjednodušení trestního řízení.

Mezi argumenty podporující alternativní způsoby řízení byly zařazeny zejména:

- racionalizace systému trestní justice (při velkém zatížení soudů dochází k prodlužování řízení, což je nežádoucí důsledkem i toho, že obvinění volí taktiku prodlužování řízení se záměrem snížit hodnotu důkazů svědčících proti nim),
- řešení konfliktu mezi pachatelem a státem,
- vyvarování se stigmatizace pachatele,

¹Odklon (diversion) je v tomto příspěvku chápán a používán jen ve smyslu zjednodušeného řízení v rámci standardního trestního řízení. Nikoli ve smyslu „odklonění“ mimo trestní řízení, např. k vyřízení ve správním řízení apod.

- nalezení a používání méně intenzivních forem státního donucení a
- zabezpečení pomoci oběti poškozené trestným činem.

Komise se pokusila stanovit i obecné podmínky pro možnost aplikace alternativních způsobů řízení, mezi které zařadila:

- menší závažnost projednávaného trestného činu,
- přísnost očekávané trestní sankce,
- souhlas zainteresovaných stran,
- prokázání spáchání trestného činu obviněným dosud opatřenými důkazy (nikoli jen pouhé doznání, proti kterému bylo oprávněně namítáno, že použití pouhého doznání jako faktoru podmiňujícího použití příslušného alternativního řízení porušuje zásadu presumpce nevinny, protože to samo o sobě může znamenat nátlak na obviněného směřující k vynucení jeho doznání),
- připravenost obviněného spolupracovat při své resocializaci a
- náhrada škody, která byla způsobena trestným činem, příp. náprava následku resp. účinku trestného činu, tam kde je to možné.

Vzhledem k tomu, že alternativní řízení by nemělo být použito na úkor práv obviněného nebo oběti trestného činu a nemělo by být ani překážkou zjištění skutkového stavu věci a pravdy v takovém řízení, je třeba zajistit, aby byla dodržena

- presumpce nevinny, dále
- právo na obhájce v takovém řízení,
- právo obviněného na slyšení v takovém řízení nebo v řízení mu předcházejícím,
- právo obviněného vznést námitky proti obvinění, popř. proti obžalobě,
- právo obviněného předložit důkazy o své nevině,
- právo obviněného, aby nebylo v dalším řízení proti němu použito uznání viny, které učinil v průběhu alternativního řízení,
- právo poškozeného vyjádřit se k rozhodným skutečnostem, předložit k nim důkazy a uplatnit nárok na náhradu škody,
- právo všech zúčastněných stran na písemně vyhotovené rozhodnutí a
- právo stran na opravný prostředek proti takovému rozhodnutí (odvolání, stížnost, odpor apod.).

V.

Druhy alternativních řízení

Rekodifikační komise se zabývala zejména těmito možnostmi vyřízení věci mimo hlavní řízení:

- a) podmíněné zastavení trestního stíhání,
- b) trestní příkaz,
- c) narovnání,
- d) prohlášení viny a dohodovací řízení („Guilty Plea“, „Plea Bargaining“).

Podmíněné zastavení trestního stíhání a trestní příkaz byly zařazeny do trestního řádu již jeho novelou provedenou zákonem č. 292/1993 Sb. Proto se zaměřím na narovnání a prohlášení viny, z nichž zejména první by bylo podle názoru komise vhodné zavést i v našem trestním řízení.

Narovnání

Pokud jde o *okruh deliktů* přichází v úvahu v případech, kdy stíhaný čin má povahu konfliktu mezi obviněným a poškozeným, kdy se v první řadě klade důraz na urovnání sporu a až v druhé řadě se přistupuje k určitému potrestání, resp. jinému působení na obviněného.

Provedení narovnání je možno svěřit buď pouze soudu s odůvodněním, že pouze soud je nestranným arbitrem sporu, nebo je možné přiznat toto právo v přípravném řízení také státnímu zástupci.

Při vymezení *zákonných podmínek*, za nichž lze tohoto způsobu vyřízení věci použít, je třeba vzít především v úvahu:

- závažnost trestného činu, když by se mělo jednat o trestný čin menší závažnosti,
- osobu pachatele, jeho věk, prvotrestanost, osobní poměry apod.,
- vztah obviněného a poškozeného, zejména zda jde o příbuzné či je mezi nimi jiný vztah (přátelský, nepřátelský apod.),
- zájmy poškozeného, zvláště zájem na náhradě škody, zadostiučnění, příp. jiný zájem na ochraně poškozeného (např. u mravnostních deliktů apod.),
- způsob a rozsah náhrady škody ze strany obviněného, eventuálně zaplacení finanční částky k obecně prospěšným účelům apod.

Rozhodnutí soudu, příp. státního zástupce, jímž se schvaluje narovnání mezi stranami a současně přerušuje řízení, by mělo obsahovat popis skutku, jehož se narovnání týká, a jeho právní kvalifikaci, prohlášení obviněného o způsobu úhrady vzniklé škody (ev. poskytnutí přiměřeného odškodnění nebo zadostiučnění), závazek poškozeného vydat věc nebo bezdůvodné obohacení získané uvedeným skutkem, prohlášení o podpoře (zpravidla finanční) určité veřejně prospěšné akce nebo organizace v přesně stanoveném období.

Splní-li obviněný v určené lhůtě své povinnosti a stanovené podmínky, rozhodne příslušný orgán, který schválil narovnání, o zastavení trestního stíhání. Tím je další trestní stíhání pro týž skutek vyloučeno. V opačném případě nelze v dalším trestním řízení předchozí přistoupení obviněného na narovnání chápat jako prejudikování jeho viny.

Narovnání má význam zejména u mladistvých pachatelů a osob prvotrestaných, které nejsou asociální a jde u nich jen o ojedinělé vybočení z jinak řádného života. Smyslem je především posílení postavení poškozené oběti trestného činu, která vykonává bezprostřední vliv na průběh tohoto řízení a může v něm dosáhnout rychlého

odškodnění nebo i zadostiučnění, což jinak na ni klade poměrně značné nároky. Bez významu nejsou ani další cíle narovnání, které spočívají v podpoře obecně prospěšné činnosti a to jak ve formě finančního příspěvku, tak i bezprostředním zapojením obviněného do takových akcí.

Prohlášení viny a dohadovací řízení („Guilty Plea“, „Plea Bargaining“).

Pokud jde o okruh deliktů byly zvažovány dvě možnosti:

1. jakékoliv trestné činy (zejména v případech stíhání pro více trestných činů nebo více útoků),
2. vymezený okruh trestných činů (taxativním výčtem, sazbou trestu odnětí svobody, příp. i negativním vymezením).

Dále jsou dva možné typy:

- a) Prohlášení viny bez dohadovacího řízení, kdy státní zástupce ve veřejném zasedání nařizeném za tím účelem navrhne rozsah obvinění, právní kvalifikaci a trest obviněnému a obviněný tento návrh po poradě se svým obhájcem buď přijme nebo ho odmítne.
- b) Prohlášení viny po dohadovacím řízení, kdy dohadovací řízení se vede neformálně většinou v kanceláři státního zástupce mezi ním a obhájcem za přítomnosti obviněného. Vlastní uznání viny je pak činěno ve veřejném zasedání opět za přítomnosti soudce, státního zástupce, obviněného a obhájce.

Obviněný tím, že uzná svou vinu, ušetří státu finanční prostředky a pracovní síly, které je možné věnovat na jiné složité trestní případy.

Vzhledem k tomu, že obviněný, který činí doznání, se tím vzdává práva být souzen soudcem nebo senátem, práva být v hlavním líčení konfrontován se svědky vypovídajícími proti němu a svého práva nevypovídat, musí soudce před tím, než uznání viny obviněného přijme, zjistit, zda obviněný zná důsledky svého prohlášení. Musí také zjistit, zda obviněný rozumí sdělenému obvinění a zda mu je jasné, že se vzdává uvedených práv. Soudce je povinen se přesvědčit, zda uznání viny obviněného je činěno dobrovolně a zda pro uznání viny existuje skutkový podklad. Současně je třeba mu oznámit minimální a maximální trestní sazbu, v rámci nichž může očekávat uložení trestu. Tím je autonomie obviněného omezena v několika směrech prostřednictvím kontrolní funkce soudce. Celý tento postup soudce je přesně protokolován. Předpokládá se i oddělený výslech obou stran včetně výslechu obviněného bez přítomnosti obhájce. Tyto momenty jsou pak přezkoumávány v rámci odvolacího řízení, když odvolání proti rozhodnutí mohou sice podat obě strany, ale odvolání je připuštěno pouze pro nedodržení formálních předpokladů při přijetí uznání viny a stanovení trestu.

Prohlášení viny není nikdy závazné pro soud a soud je může po provedeném řízení vždy odmítnout. V takovém případě proběhne hlavní líčení při zachování všech procesních regulí a práv obviněného. Prohlášení viny nelze v dalším řízení

použit a ani k němu nelze v žádném směru přihlížet (prohlášení viny není výpovědí obviněného, a proto není důkazem v trestním řízení; jde jen o stanovisko obviněného k návrhu státního zástupce).

Prohlášení viny může být různým způsobem omezeno. Omezení se může vztahovat k základní sazbě stanovené zákonem za konkrétní trestný čin nebo k stanovení trestu. Např. strany mohou žádat pokutu nebo trest vězení snižený až o jednu třetinu v porovnání s trestem, který by mohl být uložen v řízení po provedení hlavního líčení. Obdobně může být omezena možnost jít pod dolní hranici zákonné trestní sazby a pod. Další eventualitou je, že trest odnětí svobody, na kterém se státní zástupce a obhájce mohou dohodnout, nebo který obviněný přijímá při prohlášení viny, nesmí překračovat dobu dvou let, případně tří let apod. Nepřímým důsledkem toho je, že závažné delikty jsou vyloučeny z používání tohoto institutu.²

VI. Závěr

Zejména proti prohlášení viny a dohodovacímu řízení jsou vznášeny velmi zásadní námitky. Především je namítáno, že tyto instituty vlastní zejména anglosaskému kontradiktornímu řízení, jsou v rozporu se zjišťováním skutečného stavu věci a pravdy v trestním řízení, neboť systém vyjednání vede k nesprávným a nepřesným výsledkům, neboť dispozice s případem, která je jinak vlastní adverzálnímu systému, je ovládána irelevantními skutečnostmi, které nejsou ani v souladu s potřebami nápravného působení na obviněného, ani s požadavky na spravedlivé rozhodnutí z hlediska kontroly kriminality. Naproti tomu je namítáno, jak činí např. profesori LaFave a Israel ve své známé učebnici trestního řízení³, že je třeba vzít v úvahu to, že pokud má obhajoba dobrou perspektivu, tedy že obviněný mohl být v soudním řízení zproštěn, pak není příliš pravděpodobné, že by mohl být při shora uvedených zárukách „přinucen“, aby prohlásil svou vinu před soudem. Podle těchto názorů vede prohlášení viny v některých případech k rozumnějším výsledkům, než které by mohly být dosaženy v soudním přelíčení. Vychází-li se z toho, že kategorie viny a nevinu nejsou vždy zcela jasné a jednoduché, když hranice trestní odpovědnosti nejsou vždy zcela jasně vymezeny, a že některá hmotně právní ustanovení jsou velmi přísná, pak prohlášení viny umožňuje větší pružnost. Nespornou výhodou tohoto systému pak je, že tímto způsobem je možno vyřídit rychlým a jednoduchým způsobem velké množství případů, což je v zájmu společnosti, neboť se šetří lidské i finanční zdroje.

Nakonec pohlédneme-li na trestní proces jako na spor dvou stran, je zcela v souladu s dispoziční zásadou, která takový proces ovládá, smírné vyřízení věci dohodou. Je-li

²V podrobnostech srovnej Šámal, P.: Základní zásady trestního řízení v demokratickém systému, Příručky ministerstva spravedlnosti ČR, sv. 53, Praha 1992, s. 209 – 220.

³LaFave, W.R.-Israel, H.J.: Criminal Procedure, West Publishing Co., St. Paul, Minnesota 1985, s. 768.

při „Plea Bargaining“ dohoda docílena řádnými prostředky, je takové vyřízení věci na prospěch všech zúčastněných. Přitom nelze pominout velmi důležitý moment, že takový „dohodnutý rozsudek“ je samozřejmě mnohem lépe přijímán samotným odsouzeným, který má pocit, že se mohl bezprostředně podílet na vydaném rozhodnutí a ovlivnit jak povahu odsouzení, tak i uložený trest. Chybí zde proto u značného počtu odsouzených jinak zcela obvyklý pocit krivdy, který je velmi silný v našem zcela kontinentálním systému justice. I v tom pak může být jedna z příčin stavu, že v zemích patřících k oblasti „Common Law“ má veřejnost obecně pozitivnější vztah k soudnictví, než je tomu u nás i v některých dalších zemích kontinentálního systému. Celý systém kontradiktorního procesu, včetně instituce „Plea Bargaining“ dává totiž obviněnému pocit, že je skutečně stranou v procesu, která na jeho průběh vykonává podstatný vliv, zatímco v kontinentálním trestním procesu stále přežívá tradiční inkviziční přístup k obviněnému, který je spíše objektem trestního řízení, než aktivní stranou ovlivňující dění v soudní síni. Zvaží-li se pak, že běžná námitka teorie, že „Plea Bargaining“ je negací úlohy soudu, vyšetřovací zásady a soudního monopolu rozhodovat o nároku státu na potrestání pachatele trestného činu, zdá se ztrácet na účinnosti v době rostoucí autonomie rozhodování občana, je možno právě ve zmíněných skutečnostech, přes možné zejména teoretické výhrady, spatřovat důvod, proč se začínají obdobné instituce uplatňovat i v Evropských zemích, jako např. v Polsku, Itálii, Německu apod.

I když se osobně nedomnívám, že bude instituce prohlášení viny zahrnuta do našeho nového trestního řádu, je důležité se s ní seznámit, neboť určité prvky charakteristické pro prohlášení viny se projevují i v ostatních alternativních způsobech řízení.

* * *

S U M M A R Y

Reflections on Simplified Forms of Criminal Prosecution (Diversión) de Lege Ferenda

Early in 1993 Criminal Order recodification projects were initiated. In the course of the recodification works it was proceeded to the partial amendment of Criminal Order – it was made by Act No. 292/1993 Coll. In view of the fact, that the marked simplification, effective deformalization and acceleration of criminal prosecution were the aim, the recodification board worked at possibilities of dealing with case beyond the framework of main proceeding. At the same time it was proceeded from general deliberations on the purpose and the significance of criminal prosecution. After setting general starting points, in our conditions it is necessary to work at conditional interruption of criminal prosecution, criminal instruction, settlement, plea of guilty

and plea bargaining. Conditional interruption of criminal prosecution and criminal instruction were included in Criminal Order by above mentioned amendment. From other alternative forms of prosecution especially the settlement (which might be particularly used by youthful perpetrators and first offenders) should be taken into consideration. But it is also necessary to investigate the plea of guilty and the plea bargaining in greater detail, because their certain elements manifest themselves in the remaining alternative forms of criminal prosecution.